

Каракевич Р. О.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри практики німецької мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ МЕТАФОРИЧНИХ ПРИНЦИПІВ У ЗІСТАВНОМУ АНАЛІЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Анотація. У пропонованій статті подається зіставний аналіз німецьких та українських фразеологічних одиниць об'єктивованих у метафоричних принципах, що демонструють численні випадки асиметрії фразеологічних одиниць, які пов'язані насамперед з особливостями національної свідомості та характерів німецького й українського народів.

Такі поняття як *життя, земля, батьківщина, мир, природа, сім'я, народження* та ін., містять основні риси національного характеру певної лінгвокультури. Аналізуючи дані концепти на матеріалі німецької та української фразеології крізь призму його кореляції з внутрішнім світом і парадигмою морально-ціннісних установок людини ми виокремлюємо певні пріоритети німецької ментальності: (людина прагне до довершеності, до спокою, та ін.), які збігаються з основними поняттями щодо національного характеру філософів, психологів та культурологів. Це ще раз є доказом того, що фразеологія дійсно є “дзеркалом душі народу” (див. Маслова, 1), яке за допомогою фразеологічних одиниць (ФО) адекватно рефлексує головні риси ментальності тієї чи іншої лінгвокультури.

Розглядаючи поняття *життя*, ми дійшли висновку, що даний концепт проходить крізь призму кодів культури, як в українській так і в німецькій мовах, оскільки останні співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини. Зазначимо, що між цими кодами культури немає чітких меж, тому вчені називають різну їх кількість. У пропонованому дослідженні ми підтримуємо думку М.В. Піменової [2, 7–8], яка виокремлює низку культурних феноменів (кодів) культури. Це, наприклад: біоморфний, космоморфний, міфологічний, ментальний, антропоморфний, предметний, просторовий, часовий коди.

На основі виокремлених культурних феноменів, демонструються численні випадки асиметрії ФО, що декларуються у метафоричні принципи, пов'язані з чотирма стихіями: *водою, землею, повітрям і вогнем*.

Важливим для зіставного дослідження культурних феноменів є те, що цим поняттям в основній своїй частині властивий ізоморфізм, тобто в кожній культурі існує весь перерахований спектр феноменів (кодів), але не всі елементи цих кодів ізофункціональні. Пошук специфічних елементів, які відрізняють той чи інший код культури, може сприяти виявленню асиметрії фразеологічних лінгвокультурем, що висвітлено в цій розвідці.

Проведений нами зіставний аналіз німецьких та українських фразеологічних одиниць з такими концептами як *життя, земля, батьківщина, мир, природа, вогонь, вода*, демонструють численні випадки асиметрії ФО, які пов'язані насамперед з особливостями національних характерів німецького й українського народів.

Ключові слова: метафоричні принципи, асиметрія, фразеологічні одиниці, особливості національної свідомості, лінгвокультура, архетипні уявлення, культурний феномен, культурний код.

Постановка проблеми. Проблема співвідношення мови народу та його свідомості, мислення, національної культури аналізується нині в межах різних наукових парадигм. Де ж закладено основу вивчення взаємодії та взаємовпливу мови й культури людини? Ймовірно у фундаментальних працях О.О. Потебні, І.О. Бодуена де Куртене, Л. Вайсгербера, В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра, та ін. Наукові розвідки цих учених стали базою для виникнення на стику ХХ-го та ХХІ-го століть нової антропологічної дисципліни – лінгвокультурології, об'єктом дослідження якої є “взаємозв'язок і взаємодія культури й мови в процесі її функціонування та вивчення інтерпретації цієї взаємодії, як єдиної системної цілісності” [3, 32].

Актуальність дослідження зумовлена комплексним вивченням семантики, які спрямоване на висвітлення феномену *Життя*, навколо якого організуються концепти *земля, батьківщина, мир, природа, сім'я, народження*, що входять, як і концепт *життя*, до ядра національної концептосфери будь-якої лінгвокультури.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення інформації, отриманої в результаті пізнання людиною сутності життя та його онтологічно важливих аспектів, що особливим чином концептуалізовані й категоризовані у свідомості й мові відповідно до географічних і культурно-історичних особливостей того чи іншого етносу має неабияку значимість. Тому *життя* є базовим концептом, (у розумінні А.М. Приходька [4, 219]), а його належність до категорії архетипів вважається нами безперечною, оскільки цей давній “образ-поняття” присутній у всіх культурах і має універсальний (надетнічний) характер. Підтверджують статус *Життя* як базового концепту і В.Г. Зусман та З.І. Кірнозе [5], які зазначають, що ядро концептосфери складають насамперед такі базові концепти, котрі об'єктивуються у концептах *земля, мир, природа, сім'я, народження*.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у зіставному вимірі, у розкритті національно-культурного смислу фразеологічних одиниць у зазначеній сфері, у їхньому культурологічному аспекті, функціональності та лінгвокультуремній асиметрії.

Метою пропонованої розвідки є дослідження функціональності метафоричних принципів у зіставному аналізі на матеріалі ФО неблизькоспоріднених мов.

Об'єктом дослідження виступають фразеологічні одиниці, пов'язані з особливостями національної свідомості та характерів німецького й українського народів.

З огляду на те, що поняття *життя*, проходить крізь призму культурних кодів культури, у нас сформувалася низка метафоричних принципів, що проходять крізь визначені біоморфного коду культури, це насамперед біоморфний, космоморфний, міфологічний. Так, у космоморфному коді можна виявити порівняння життя з чотирма стихіями: *водою, землею, повітрям і вогнем*. У німецькій фразеології при вербалізації концепту *життя* домінує концепт *повітря* [6, 22], напр.: *den letzten Hauch von sich geben* (букв.: випустити останній подих) – “спустити дух (умерти)”; *j-m / einer Sache Leben einhauchen* (букв.: кому-н. / справі вдихнути життя) – “вдихнути життя в кого-н., що-н.” [7, т. 1, 313; 7, т. 2, 14]. Як бачимо, *Життя* – це *подих*: воно таке ж легке, швидкоплинне, важко вловиме. Мить – і життя немає. Тут маємо кореляцію концепту *повітря* з концептом *дух*, який вважається суттю людини, частиною Божественного начала (Космосу). Тому мотиваційно прозорою є семантика ФО нім. *den Geist aushauchen* (букв.: видихнути дух) – “померти”; укр. *спустити дух* – “померти, загинути” [7, т. 1, 250; 8, 223–224].

Наступний метафоричний принцип презентує нам порівняння *життя* з *землею*. Тут маємо в українській і німецькій мовах фразеологічну асиметрію: в німецьких ФО поняття *Земля* присутнє хоча б імпліцитно, напр.: *auf der Schattenseite des Lebens stehen* (букв.: стояти на тіньовому боці життя) – “бути позбавленим життєвих благ; бути скривдженим долею”; *auf der Sonnenseite des Lebens stehen* (букв.: стояти на сонячному боці життя) – “бути улюбленцем долі” [1, т. 2, 158; 200]. Натомість в українській фразеології подібних ФО не зафіксовано, що, на перший погляд, здається дивним, оскільки земля в українців насамперед пов'язана з життям і символізує життя, матір-годувальницю, батьківщину, духовність, багатство, щедрість, родючість [2, 273].

Наступний метафоричний принцип: *життя* – це *вогонь*, напр.: нім. *kein Funke von Leben* (букв.: жодної іскри життя) – “відсутні ознаки життя”; укр. *гаснути як свічка* – “помирати” [10, Bd. 2, 489; 9, 134]. Можливо це пов'язано з тим, що вогонь знаходиться між матерією та духом, тому він вважається найбільш нереальним серед чотирьох стихій Всесвіту [12, 71–72]. Показово, що в українців життя більше асоціюється з теплом, напр.: *ледве живий та теплий* – “у дуже важкому фізичному стані” [7, 234]. Вогонь символізує життя [7; 1], тому прозорою є мотивація наведених вище ФО: вогонь гасне – людина помирає.

Асиметричною в українській і німецькій фразеології є поєднання концепту *Життя* з концептом *вода*, оскільки в німецькій мові цей концепт виявляє себе імпліцитно лише в декількох ФО, напр.: *j-m / einer Sache Leben einflößen* (букв.: кому-н. / справі влити життя) – “вдихнути життя в кого-н., що-н.” [7, т. 2, 14], а в українській мові функціонують численніші компаративні ФО, які фразеологізовані на основі метафоричного принципу *життя* – це *вода*, напр.: *біжить як вода* – “минає безповоротно (про життя, час)”; *іде як вода по камінню* – “минає безповоротно (про життя, час)” [11, 28].

У межах міфологічного коду домінують антропоморфні ФО з компонентом *Життя*. І це не дивно, бо відповідно до міфологічних переконань неживі предмети ставали живими, тому багатьом реаліям навколишнього світу надаються антропоморфні ознаки, що сприяє фразеологізації німецьких ФО на

основі метафоричного принципу *життя* – це *людина*, напр.: *sein Leben hängt an einem seidenen Faden* (букв.: його життя висить на шовковій нитці) – “хто-н. втратив своє життя або є смертельно хворим”; *dem Leben ablauschen* (букв.: прислухатися до життя) – “відобразити життя (про художній твір)” [7, т. 2, 13–14; 10, Bd. 3, 940]. В українській фразеології аналіз показує відсутність подібних ФО, що можна пояснити деякою пасивністю українців в освоєнні навколишнього світу, на чому наголошують дослідники української ментальності [див., напр.: 14, 14], тому життя є пасивним феноменом і на нього, відповідно, завжди спрямовується дія, напр.: *віддати життя* – “1) загинути, борючись за кого-н., що-н., захищаючи когось, щось; 2) повністю присвятити себе кому-н., чому-н.”; *обірвати життя* – “призвести до смерті, до загибелі; згубити, убити когось”; *позбавити життя* – “умертвляти, убивати кого-н.” [8, 99, 448, 530]. Пасивність у світоспогляданні українців перегукується з їх певним песимістичним ставленням до життя, що підтверджується фразеологічним матеріалом [див., напр.: 15, 229]. Така відмінність у ментальності німецького й українського народів створює асиметрію антропоморфних ФО. Специфічними для української фразеології є також ФО, що містять у своїй семантичній структурі семи “прощання”, “розлучення”, напр.: *прощатися з життям* – “умирати, гинути”; *розлучитися з життям* – “умерти” [7, 612]. Ці ФО слугують для евфемістичного позначення смерті.

Проте існують в аналізованих мовах і деякі антропоморфні ФО з подібною семантикою, утворені на основі метафоричного принципу *життя* – це *вчитель*, напр.: нім. *durch die Schule des Lebens gehen* (букв.: йти школою життя) – “набувати хорошого досвіду”; укр. *проходити школу життя* – “набути досвіду, змужніти, загартуватися в чомусь” [7, т. 2, 177; 8, 574], де акцентується увага не на здатності “рухатися” в сенсі характеристики людини як живої істоти, а на значущості її інтелектуальної діяльності.

Вербалізується концепт *життя* і за допомогою ФО, які репрезентують ментальний код, оскільки в німецькій та українській лінгвокультурах життя може постати на основі метафоричного принципу *життя* – це *пам'ять* в образі своєрідного “накопичувача пам'яті”, з якого завжди можна щось викреслити, напр.: нім. *j-n, etw. aus dem Leben streichen* (букв.: викреслити кого-н., що-н. із життя) – “викинути кого-н., що-н. із пам'яті (голови)”; укр. *викреслити з життя* – “змусити забути” [10, Bd. 15, 941; 7, 74].

Відомо, що життя можна піддавати будь-якій дії, впливаючи на нього як на предмет. Цей вплив може бути як позитивним, так і негативним: все залежить від конотації, яку приносить у ФО стрижневе дієслово. Наш фактичний матеріал дозволяє виокремити ФО, утворені на основі таких метафоричних принципів: *життя* – це *коштовний предмет*: його можна подарувати, вкрати, ним розплачуються, дуже добре, коли його приносять, дають, дуже погано, коли його гублять, за нього б'ються, напр.: нім. *j-m das Leben gauben* (букв.: вкрати в кого-н. життя) – “позбавити кого-н. життя”; *einem Kind das Leben schenken* (букв.: подарувати дитині життя) – “дати життя дитині, народити дитину”; *sich durch das Leben schlagen* (букв.: битися за життя) – “перебиватися, з трудом заробляти собі на життя”; укр. *подарувати життя* – “залишати живим, помилувати кого-н.”; *давати життя* – “створювати умови, можливості для розвитку, розквіту чогось” [7, т. 2, 14–15; 8, 178, 543,

242].) *життя* розглядається як *непотрібний предмет*: його можна викинути, витратити, віддати або його потрібно позбутися, напр.: нім. *sein Leben vertun* (букв.: витратити дарма своє життя) – “занапастити своє життя”; укр. *позбутися життя* – “померти, загинути”; *віддати життя* – “1) загинути, борючись за кого-н., що-н., захищаючи когось, щось; 2) повністю присвятити себе кому-н., чому-н.” [7, т. 2, 14–15; 8, 531].

Життя можна порівняти з *важким/легким предметом*: його можна важити або зробити важчим / легшим, напр.: нім. *j-m das Leben schwer machen* (букв.: зробити кому-н. життя важким) – “ускладнювати життя кому-н.”; *важити життям* – “наражати кого-н. на смертельну небезпеку” [7, т. 2, 14; 8, 49]. *Життя – це рятувальне знаряддя (предмет)*: за нього можна ухопитися, на ньому можна висіти, урешті-решт відірватися, напр.: нім. *an seinem Leben hängen* (букв.: висіти на своєму житті) – “чіплятися за життя”; укр. *хапатися за життя* – “виявляти велике бажання жити, відірватися від життя – “втрачати відчуття реальності” [7, т. 2, 15; 8, 740, 106].

Життя – це мотузка (нитка) (цей метафоричний принцип має тісний семантичний перетин із принципом *життя – це дорога*, який спрацьовує в межах просторового коду культури, що є ще одним доказом “розмитості” меж останніх): укр. *вкоротити життя* – “убити кого-н.”; *обірвати життя* – “призвести до смерті, до загибелі; згубити, убити когось” [10, Bd. 3, 940; 8, 740, 449]. Когнітивний сценарій обривання (вкорочування) нитки (мотузки), який лежить в основі формування цих ФО, є мотиваційно прозорим і в багатьох лінгвокультурах позначає закінчення чогось (у нашому випадку закінчення життя – смерть), тому не потрібно спеціальних знань для ремотивації цих ФО не носіями мови. Проте цього не скажеш про українську ФО *зв’язати своє життя* – “вступати до шлюбу, одружуватися з ким-н.” [8, 260], яка містить етнокультурну семантику, демотивуючу її: ця ФО побудована на весільному обряді, коли нареченому й нареченій зв’язували рушником руки, щоб їхній шлюб був довгим і міцним. Тут рушник також є символом життя, специфічним саме для українців.

Зазначимо, що лише у фразеології німецької мови зафіксовані ФО, які побудовані на основі взаємодії концептів *життя* -- *це гра*, *життя* -- *це мистецтво*, що створює асиметрію ФО в аналізованих мовах, оскільки поняття “гра” й “мистецтво” також належать, на нашу думку, до витворів людських рук, тобто артефактів, напр.: *sein Leben aufs Spiel setzen* (букв.: поставити життя на гру) – “ризикувати своїм життям” *das Leben ist kein Kinderspiel* (букв.: життя – це не дитяча забавка) – “вік прожити – не поле перейти”; *das Leben ist eine Kunst* (букв.: життя – це мистецтво) – “вік звікувати – не пальцем перекидати” [7, т. 2, 14–15].

Висновки. Таким чином, проведений зіставний аналіз німецьких та українських фразеологічних лінгвокультурем, що б’єктивовані у концептах *Leben / життя*, а також в поєднанні з іншими концептами духовної культури, котрі є продовженням нашого пошуку в ракурсі вивчення особливостей процесів концептуалізації та категоризації об’єктивної дійсності неспорідненими лінгвокультурами, продемонстрував численні випадки асиметрії проаналізованих ФО; спостерігається більша когнітивно-світоглядна пасивність українців, виражена тенденція в українській лінгвокультурі щодо евфемізації взаємопов’язаних понять *життя* та *смерть*, сприйняття життя німцями як виключно своєї власності.

Перспективи подальших досліджень. На перспективу залишається вивчення асиметрії ФО, які вербалізують не тільки концепти *життя*, але й інші поняття, що віддзеркалюють характер та культуру даних народів. Наприклад, такі концепти, що представляють характер людини, певні людські цінності, народження, вольовитість, доленосність, народження – симбіозно пов’язані з концептами *життя*, *смерть*, *земля*, *мир*, *народження та ін.*

Література:

1. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. Москва : Изд. центр “Академия”, 2001. 208 с.
2. Пименова М.В. Концепт *сердце*: Образ. Понятие. Символ: Монография. Кемерово: КемГУ, 2007. 500 с.
3. Воробьев В.В. Лингвокультурология: монография. Москва : РУДН, 2008. 336 с.
4. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем’єр, 2008. 332 с.
5. Зуслан В.Г., Кирнозе З.И. Национальный культурный мир как концептосфера. Язык. Культурные концепты. Текст: сб. науч. тр. Нижний Новгород: Изд-во НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2003. С. 85–92.
6. Демидкина Е.А. Фразеологизмы, паремии и афоризмы как средство объективации концепта “Leben” в немецкой языковой картине мира: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Саратов, 2007. 261 с.
7. НУФС Німецько-український фразеологічний словник / Уклали В.І. Гавриш, О.П. Пророченко. В 2 т. Київ : Рад. школа, 1981. Т. 1. 416 с.; Т. 2. 382 с.
8. СФУМ Словник фразеологізмів української мови / Уклали В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.
9. Живіцька І. Символ як стереотипизоване явище культури (на матеріалі українських паремій). *Наукові записки*. Випуск 81 (3). Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. С. 271–275.
10. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Freiburg; Basel; Wien: Herder, 2001. – Bd. 1 – 348 S., Bd. 2 – 734 S., Bd. 3 – 1106 S., Bd. 4 – 1502 S., Bd. 5 – 1910 S.
11. ССНП Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.
12. Аврамова В. “Огонь” как носитель национальной культурной памяти. Проблемы когнитивного и функционально-коммуникативного описания русского и болгарского языков. Вып. 4. Шумен: Университетско издателство “Епископ Константин Преславски”, 2006. С. 71–80.
13. Плачинда С.П. Словник давньоруської міфології. Київ : Український письменник, 1993. 63 с.
14. Яцук Н.Є. Українська ментальність як феномен етногенетичного та соціокультурного буття народу: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Н.Є. Яцук; Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя, 2003. 16 с.
15. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид, випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.

Karakevych R. Functionality of metaphorical principles in comparative analysis (on the material of phraseologisms of German and Ukrainian languages)

Summary. The proposed article presents a comparative analysis of German and Ukrainian phraseological units objectified in metaphorical principles, demonstrating numerous cases of asymmetry of phraseological units, which are primarily related to the peculiarities of national consciousness and characters of German and Ukrainian people.

Such concepts as *life, land, homeland, peace, nature, family, birth*, etc. contain the main features of the national character of a particular linguoculture. Analyzing these concepts on the material of German and Ukrainian phraseology through the prism of its correlation with the inner world and the paradigm of moral values of a person, we distinguish certain priorities of the German mentality (a person strives for order, perfection, peace, etc.), which coincide with basic concepts on the national character of philosophers, psychologists and culturologists. This is the proof that phraseology is really a "mirror of the soul of nation" (see Maslova), which with the help of phraseological units (PhU) adequately reflects the main features of the mentality of this or that linguoculture.

Considering the concept *life*, we came to the conclusion that this concept passes through the prism of cultural codes, both in Ukrainian and German, as the latter correspond to the oldest archetypal ideas of a man. We point out that there are no clear boundaries among these codes of culture, so scientists call their different number. In the proposed research we support the opinion of M. V. Pimenova [2, 7–8], who identifies a number of cultural phenomena (codes) of culture. These are,

for example: biomorphic, cosmomorphic, mythological, mental, anthropomorphic, objective, spatial, time codes.

On the basis of the distinguished cultural phenomena, numerous cases of asymmetry of phraseological units are demonstrated, which are declared in metaphorical principles connected with the four elements: *water, earth, air and fire*.

The important thing for the comparative research of cultural phenomena is that these concepts are mainly characterized by isomorphism, i.e. in every culture there is a whole range of phenomena (codes) but not all elements of these codes are isofunctional. The search for specific elements that distinguish one or another code of culture can help to identify the asymmetry of phraseological linguoculturemes, which is highlighted in this study.

We have made the comparative analysis of German and Ukrainian phraseological units with such concepts as *life, land, homeland, peace, nature, fire, water*. It demonstrates numerous cases of asymmetry of phraseological units, which are primarily connected with the peculiarities of the national characters of German and Ukrainian people.

Key words: metaphorical principles, asymmetry, phraseological units, peculiarities of national consciousness, linguoculture, archetypal ideas, cultural phenomenon, cultural code.